Het milieuvraagstuk in het kapitalisme

(Essay van Xavier Everaert voor Libera!)

De groene beweging is de laatste weken druk in de weer met een nieuw mediatiek offensief tegen het kapitalisme. Nu de mediastorm rond de Nederlandse klimaatzaak is gaan liggen, worden in de aanloop naar de klimaatconferentie van de Verenigde Naties in november te Parijs de groene pennen weer in vitriool gedoopt.

Eerst was er het artikel van Wim Vermeersch, hoofdredacteur van Sampol, die zich bezondigde aan de noble savage fallacy, en daarenboven vervuiling verengt tot het vraagstuk van de broeikasgassen, om zo te concluderen dat de armste landen "milieuvriendelijk" zouden zijn. Dat terwijl ruim 90% van de patenten voor lucht-, grond- en waterreiniging worden neergelegd in rijke industriële naties, met de Verenigde Staten en Japan als absolute koplopers. *(bron: OECD)*

Het artikel werd voldoende weerlegd door dit stuk van De Bron, waar Rob Lemeire erop wijst dat het uitblijven van zogenaamde "klimaatrampen" in het Westen te wijten is aan zware kapitaalinvesteringen zoals dijken, en een efficiënte coördinatie van sociale actie, zoals hulpverlening bij overstromingen en stormen.

Lemeire legt de framing van Vermeersch pijnlijk bloot: niet het gebrek aan een goedwerkende markteconomie in Afrika en de accumulatie van kapitaal die daarmee gepaard gaat is het probleem, maar het feit dat het Westen in staat is zich te "verzekeren" tegen rampen. Rijkdom is slecht, en enkel een collectieve verarming (eventueel door herverdeling, i.e. subsidiëring van armoede) kan "de wereld" redden.

Daarna volgde het artikel van Jan Mertens, medewerker van de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling en lid van de groene denktank Oikos. Hierin formuleert Mertens een antwoord op een interview in DS Weekblad van 26 juli met Paul De Grauwe en Joris Luyendijk.

In dat interview laat De Grauwe zich ontvallen dat het milieuvraagstuk "een systeemfout in het kapitalisme" aantoont. Welke fout dat dan wel zou zijn verduidelijkt hij evenwel niet. Het is onder andere die vraag die Jan Mertens probeert te beantwoorden.

Die systeemfout zou neerkomen op een soort perceptieprobleem waarbij kiezers en beleidsmakers milieurampen als geïsoleerde feiten beschouwen en daarbij het achterliggende, globale probleem onderkennen.

De ironie wil dat Mertens net dezelfde fout begaat, twee alinea's verder. Hij verklaart het fileprobleem door, niet gespeend van enige feitelijke kennis, een sterke assumptie te maken over de motieven waarom mensen zich op de weg begeven met de wagen. Veel goederen zouden "zinloos" heen en weer verplaatst worden, en we zouden voor "belachelijk korte verplaatsingen" onze auto nemen.

Net als De Grauwe met zijn "systeemfout" duidt Mertens niet wélke transacties van goederen precies zinloos zouden zijn, of wat hen zinloos zou maken. Noch verklaart hij wat een verplaatsing kort maakt, of wat bepaalde korte verplaatsingen precies belachelijk maakt.

Bovendien legt Mertens' analogie met files zijn totaal gebrek aan economisch inzicht pijnlijk bloot. Het probleem van verkeerscongestie is er geen van individuele motivaties om zich te verplaatsen,

maar het logische gevolg van twee inherente wetmatigheden van de schaarste: het kennisprobleem, en daarmee samenhangend het beheer van publieke goederen.

Het is voor een gecentraliseerde overheid heel moeilijk om congestieproblemen in de toekomst te voorspellen en in rekenschap te nemen bij het uittekenen van een wegennet. Men kan niet elke 10 jaar opnieuw eigendommen onteigenen om aan een bepaalde mobiliteitsvraag te voldoen, en bestaande infrastructuur opnieuw openbaar verkopen omdat de vraag daar op dat moment vermindert. Alleen al om argumenten van politieke agency is zoiets enorm onverstandig en duur. Een overheid moet dus op een bepaald moment een knoop doorhakken. Dat er op een bepaald moment in de geschiedenis maar voldoende politieke leverage was om één snelweg van twee maal drie rijstroken te leggen tussen Antwerpen en Gent, is misschien op dat moment de beste beslissing, maar kan door veranderde en inherent onvoorzienbare omstandigheden decennia later volledig achterhaald zijn.

Die inherente wetmatigheden vormen twee afgeleide problemen. Eén: de onmogelijkheid van Mertens of eender welke publieke instantie om de motivaties van individuele actoren in kaart te brengen en te waarderen om zodoende mobiliteit centraal te plannen. En twee: het politieke onvermogen van beheerders van publieke goederen (of zij nu zelf publiek dan wel privé zijn) om zich snel en efficiënt aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Die problemen zijn niet onoplosbaar. Zo slaagde de Sovjet-Unie er in om de mobiliteit van haar onderdanen te minimaliseren aan minimale kost door aansprakelijkheids- en schadeverzekeringen te verbieden. Dat betekende dat mensen die grote afstanden aflegden een grotere kans hadden om gewond te raken of hun auto te verliezen, zonder dat ze daarvoor schadeloos gesteld werden. Op die manier kun je het transport van goederen inderdaad effectief tot een minimum beperken, zinloos of niet. Het helpt daar natuurlijk bij dat de overheid de controle heeft over de autoproductie en moedwillig niet investeert in de weginfrastructuur. *(zie het werk van A.K.R. Kiralfy ter zake)*

Het probleem van het beheer van publieke goederen zou kunnen worden opgelost door een privatisering van de weginfrastructuur. Hoewel private actoren geen betere glazen bol hebben dan publieke actoren motiveert het private winstmotief die actoren wel om zich beter en sneller aan te passen aan veranderende noden, terwijl de kost van het politiek-democratische luik zo goed als volledig wegvalt. Dan zijn namelijk enkel de belangen van de wegeigenaar en zijn klanten in het geding, niet de belangen van onrechtstreeks betrokken drukkingsgroepen. *(zie "The Privatization of Roads and Highways: Human and Economic Factors" van Walter Block, SSRN)*

Dat brengt ons terug bij het vraagstuk over het milieu. Is het "milieuvraagstuk" werkelijk een systeemfout van het kapitalisme? Kunnen de inherente schaarsteproblemen als het kennisprobleem het milieuvraagstuk niet ten dele verklaren en zo de oplossing aanreiken? Gaat het hier wel überhaupt om een "achilleshiel van het kapitalisme", of tackelt er iemand het kapitalisme met de voeten vooruit?

De eerste vraag die we moeten stellen is wat "het milieu" precies is. Hier valt de rechtspositivistische definitie gelukkig grotendeels samen met de economische. Het milieu omhelst in zijn rechtspositivistische definitie abiotische componenten (lucht, water, bodem), biotische componenten (fauna, flora, micro-organismen) en de "restcategorie" bestaande uit ecosystemen, landschappen en "het klimaat". Dat overlapt grotendeels met de productiefactor milieu.

Vanuit een liberale, kapitalistische lezing is het milieu dan elk schaars goed dat (nog) niet met een eigendomstitel is bezwaard. Als we Locke's eigendomstheorie dan toepassen, kan elke component van het milieu (lucht, water, bodem, fauna, flora, micro-organismen) worden toegeëigend als we die

vermengen met onze arbeid. Na verloop van tijd zou dan elke component van het milieu bezwaard zijn met eigendomstitels.

Zo beschreef Harold Demsetz dat schaarste als waardebepalende factor een drijvende kracht achter eigendomsrechten is. Van zodra schaarse goederen waardevoller worden, zullen eigendomsrechten gevestigd worden en zullen “milieuproblemen” op natuurlijke wijze evolueren naar loutere kwesties van buitencontractuele aansprakelijkheid, betreffende conflicterende eigendomstitels.

Dat vormt opnieuw een duaal probleem. Vooreerst kan ik mij een “ecosysteem” of “het klimaat” niet toe-eigenen. Daaruit volgt het tweede probleem, dat op zaken die niet met een eigendomstitel bezwaard zijn, geen rechten kunnen worden gevestigd. Hoe zou het dan komen dat schade “aan het milieu” of “klimaatopwarming” aanleiding zouden geven tot schadevergoeding, q.q. emissierechten of green procurement-verplichtingen?

De kritiek van Mertens is dus eigenlijk geen kritiek op de kapitalistische logica, maar op het falen van het rentmeesterschap van de overheid met betrekking tot “het milieu” en “het klimaat”. Het is de gebrekkige definiëring van de productiefactor milieu door politici met beperkte agency ter zake die aan de basis ligt van een (vermeend) milieuprobleem.

Wanneer Mertens het heeft over de fouten in de kapitalistische modellen dan beoogt hij de neoklassieke welvaartsmodellen. Daarin wordt het milieuvraagstuk verklaard als een probleem van “sociale kost”: sociale “inefficiënties” doen zich voor wanneer bepaalde kosten niet worden geïncorporeerd in de productiekosten of marktprijs. Zo kan een metaalverwerkende fabriek haar schadelijke stoffen evacueren via de lucht in de wetenschap dat niemand die door die uitstoot schade lijdt kan bewijzen dat de oorzaak bij die fabriek gevonden moet worden, laat staan kan aantonen dat die fabriek een fout beging bij de uitstoot ervan. Aangezien de schadelijders niet vergoed zullen worden, hoeft de fabriek die vergoedingen niet door te rekenen aan de consument.

Vanuit het perspectief van die zogenaamde Pigouviaanse modellen ligt de oplossing in het “meten” van die sociale kost, en de incorporatie ervan in de prijs van het geproduceerde goed. Concreet: hetzij de metaalfabrikant, hetzij de consument, moet de geëvacueerde sociale kost betalen.

Op die manier zouden productiemiddelen efficiënt gealloceerd worden, zodat minder vervuilende en meer milieuvriendelijke goederen of diensten worden geproduceerd. Zo zou het systeem van de emissierechten bijvoorbeeld moeten werken. Pigou was echter, in tegenstelling tot de Pigouvianen, niet blind voor de tekortkomingen van zijn model. Hij sluit zijn theorie af met het nuchtere inzicht dat de berekening van de sociale kost in de praktijk onmogelijk is, en onontkoombare misrekeningen evengoed de totale welvaart zouden kunnen verminderen. Met andere woorden: het kennisprobleem herleidt de neoklassieke welvaartsmodellen tot theoretische onzin.

Maar, als “milieuproblemen” geen “sociale” kosten zijn, wat zijn ze dan wel? De neoklassieke en groene framing van milieuproblemen ontmenselijkt het hele conflict, althans langs de schadelijdende zijde. Hoe kunnen we dan schade kwantificeren als er niemand is die de geleden schade effectief kan lijden? “Het klimaat” kan geen eis inleiden. “Een ecosysteem” heeft geen eigendomstitels. “Het milieu” is geen rechtssubject. Misschien is de schadelijder helemaal niet relevant, en probeert men gewoon de “daders” te treffen voor politieke motieven?

Vermeersch en Mertens geven zelf de antwoord op de milieuparadox. Ze geven namelijk telkens mensen aan die lijden onder “klimaatrampen”. Dan is plots niet “het milieu” of “het klimaat” de toetssteen, maar “klimaatvluchtelingen”. Links lijkt dus te beseffen dat hun framing krakkemikkig in elkaar zit. Willen we schade en de externalisatie van kosten dus begrijpen, moeten we

milieuproblemen opvatten als een interpersoonlijk conflict met betrekking tot de aanwending van schaarse middelen.

Met andere woorden: de kosten die worden geëvacueerd naar het milieu (lucht, water, bodem, fauna, flora, micro-organismen, ecosystemen, landschappen, klimaat) moeten kunnen worden toegewezen aan concrete schadelijdende partijen.

De markt heeft een goede – zij het imperfecte – oplossing voor dat vraagstuk: de eigendomsrechten. Het belang van duidelijk gedefinieerde en makkelijk afdwingbare eigendomsrechten omzeilt de moeilijke klip van de politieke leverage en het kennisprobleem inherent aan gecentraliseerd management.

Op die manier framen we milieuproblemen als “onopgeloste problemen tussen concrete conflicterende partijen”, in plaats van wollige, ongrijpbare noties van welvaartsmaximalisatie en “klimaatactie”.

De voorbeelden zijn legio. Tijdens de communistische periode groeide de Silezische stad Kattowitz uit tot de grootste industriestad van Zuid-Polen. De zwavelindustrie, en het gebrek aan eigendomsrechten, had de stad herschapen in een zwaar vervuild gebied. Long- en oogaandoeningen namen epidemische proporties aan. Na de val van het communisme besloot de Poolse overheid om het aansprakelijkheidsrecht radicaal om te gooien. De burgers kregen toegang tot de burgerlijke rechter om de inbreuk op hun zelfbeschikkingsrecht vergoed te laten worden via een duidelijk systeem van objectieve aansprakelijkheid. De fabrieken werden in solidum aansprakelijk gehouden voor de geleden, lichamelijke schade. Als gevolg van deze ommezwaai daalde de vervuiling in de regio op 10 jaar tijd met 50%, terwijl de werkgelegenheid en welvaart alleen maar is toegenomen. Silezië doorstond de overgang van planeconomie naar een geleide markt haast probleemloos. De vervuilende zwavelindustrie heeft revolutionaire filtertechnologieën kunnen ontwikkelen door de prikkels die het daarvoor kreeg vanuit dit eenvoudige vergoedingssysteem. Daarenboven was de zware vergoedingslast voor de zwavelindustrie een prikkel voor ondernemers en werknemers om de economie te diversifiëren, en gestaag te doen groeien.

Eenzelfde analyse gaat op voor het afvalbeheer. Als we afval gaan beschouwen als met eigendomstitels bezwaarde goederen op zich die in de handel zijn, en niet louter als een onpersoonlijk “restproduct” waar iedereen van af wil raken, creëren we prikkels voor ondernemers om met afval aan de slag te gaan. Met andere woorden: enkel als we afval succesvol bezwaren met eigendomstitels, kunnen we een “prijskaartje” aan afval hangen, en zullen ondernemers ondergewaardeerd afval opkopen om er waarde aan toe te voegen. Concreet: de opkomst van de recyclagetechnologie die bijvoorbeeld organisch afval succesvol kan omzetten in “schone” bio-energie. Terwijl de bureaucraat en politicus, die het erg goed voorhebben met het milieu, nooit op zo’n idee gekomen zouden zijn, en zich het hoofd zouden breken op stockage-capaciteit en gedragsturende belastingen.

Ook voor biodiversiteit werkt de framing van milieuproblemen als interpersoonlijke conflicten met betrekking tot schaarse goederen: het houtverwerkend bedrijf International Paper sloeg de handen in elkaar met uilenliefhebbers om de habitat van de Gevlekte Uil in het Noord-Westen van de Verenigde Staten te beschermen. De uilenliefhebbers springen financieel bij in de heraanleg van gerooid bos, zodat de totale habitatoppervlakte voor de uilen behouden blijft. Zo sterven de uilen niet uit, en subsidiëren uilenliefhebbers de herplanting van het kapitaal van International Paper.

Een soortgelijk verhaal zien we in Afrika. In Kenia baat de centrale overheid de nationale parken uit. Door corruptie, onkunde, en politieke wetmatigheden, daalde de olifantenpopulatie in Kenia met ruim 50%. In Zimbabwe daarentegen worden de eigendomstitels over de olifanten verdeeld onder de stammenraden. Het zijn ook de stammen die recht hebben op het leeuwendeel van de inkomsten van toeristen en safari's, inclusief het betaald jagen. Dit is een sterke incentive gebleken voor de stammen om de olifanten te beschermen tegen stropers, met als gevolg dat de biodiversiteit er erg groot is, en de populaties stabiel blijven. (zie Simmons & Kreuter, "Herd Mentality", Policy Review, herst 1989, 46)

Eigendomsrechten omvatten misschien wel de oplossing van het milieuvraagstuk, ze zijn evenwel niet onfeilbaar. We mogen als liberalen en kapitalisten niet vervallen in Demsetziaanse simplismen door te stellen dat de vestiging van eigendomsrechten "emergent" is, en zich op natuurlijke wijze ontwikkelt. Eigendomsrechten vestigen is niet kosteloos, evenmin de registratie en verificatie ervan. Om het met een jargon-woord te duiden: de kwestie van de transactiekosten mag niet worden onderschat. Bovendien zijn er culturele omgevingsfactoren nodig die eigendomsrechten en vrij ondernemerschap ondersteunen. Hetgeen in veel ontwikkelingslanden, en niet-Westerse waardenstelsels in het algemeen, allerminst het geval is.

En daar komen we tot de essentie waar we ons het hoofd moeten over buigen, zowel kapitalisten als groene beweging.

We leven niet in het Coaseaanse utopia waar transactiekosten nul zijn. Informatie is per definitie imperfect en incompleet en zal het ook altijd zijn. Dat is niet alleen een belangrijk argument tegen gecentraliseerde overheidsbeslissingen, maar evenzeer een zwakte van eigendomsrechten.

We kunnen de schaarse goederen die we met eigendomstitels hebben bezwaard immers maar op een beperkt aantal manieren aanwenden. Het in kaart brengen van alle mogelijke (of afdoende mogelijke) manieren, alsook het uitkiezen van de manier waarvan we denken dat die op dat moment de beste is, verloopt niet kosteloos. Niet alleen het zoeken en informeren, maar ook het onderhandelen met een tegenpartij, alsook de handhavingskosten, dragen allemaal bij aan inherente onzekerheid.

We zullen per definitie schaarse goederen aanwenden op een verkeerde manier, en we zullen per definitie schade aanrichten aan derde partijen door foutieve keuzes. Niet omdat we niet rationeel zouden zijn, maar omdat het diversifiëren en maken van keuzes niet kosteloos is. En vaak duurder dan een bepaalde opportuniteit die zich op een bepaald moment voordoet.

Die transactiekosten hebben twee belangrijke gevolgen. Eén: eigendomsrechten kunnen per definitie nooit volledig zijn omdat niet elke mogelijke externaliteit kan worden geïnternaliseerd, als gevolg van imperfecte en onvolledige informatie. Twee: als we aanvaarden dat externaliteiten een gevolg van transactiekosten zijn, dan moeten we focussen op het laatste.

Net zoals files een gevolg zijn van een gebrekkige planning van publieke infrastructuur.

In dat opzicht heeft het kapitalisme dus geen "systeemfout". De kwestie van de transactiekosten is inherent aan de menselijke actie en gaat dus vooraf aan elk socio-economisch paradigma. Bijgevolg kan dat probleem dus ook niet verholpen worden door een overheid, die per definitie des mensen is.

Het kapitalisme, als socio-economisch paradigma dat geënt dient te zijn op eigendomsrechten, is daarentegen wél het best geplaatst om "milieuproblemen" het hoofd te bieden. Slechts door een efficiënt eigendoms- en aansprakelijkheidsrecht kunnen we die problemen minimaliseren.

Dat maakt de linkerzijde natuurlijk nerveus. Als we erin slagen ontwikkelingslanden om te vormen tot moderne markteconomieën, kan de linkerzijde onmogelijk weten op welke manier die mensen hun eigendomsrechten zullen aanwenden. Stel je voor dat een succesvolle toepassing van objectieve aansprakelijkheid er niet toe leidt dat CO2-uitstoot wordt verminderd, maar dat de Westerse industrie betere dijken en stevigere huizen gaat bouwen in Afrika? Die vrije keuzes van vrije mensen die leiden tot vrijwillige transacties (tussen Westerlingen en Afrikanen) zou een ramp zijn voor de groene agenda. Labels als “imperialisme” en “neo-kolonialisme” zullen duchtig worden rondgestrooid.

Het enige wat we dan zeker weten met betrekking tot eigendomsrechten, is dat goede keuzes zullen beloond worden met welvaartsgroei (zoals we in het Westen de afgelopen 400 jaar gekend hebben), en slechte keuzes zullen worden bestraft met aansprakelijkheid. En hier komen we bij de kern van het pleidooi voor eigendomsrechten: het is de beste manier om de onzekerheid te regelen.

De linkerzijde en de groene lobby staat dus eigenlijk voor een duidelijke keuze: ofwel meestappen in het verhaal van de eigendomsrechten en meedenken over het probleem van de transactiekosten, ofwel net als Naomi Klein toegeven dat “het klimaatverhaal” niks met het milieu of de aarde te maken heeft, maar een laatste wanhopige socialistische poging is om het kapitalisme op de knieën te krijgen.

Drs. Xavier EVERAERT

Lid Libera!

Doctoraatsstudent Rechtseconomie Universiteit Turijn

25 Augustus 2015